

ПОГЛЯДИ ВЧЕНИХ ХІХ–ХХ століття НА ПРОБЛЕМУ АВТОРИТЕТУ ВЧИТЕЛЯ

Статтю присвячено актуальній проблемі авторитету вчителя. У публікації визначено й проаналізовано ідеї вчених та педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст., які своїми новаторськими педагогічними пошуками, активною просвітницькою діяльністю суттєво збагатили вітчизняну педагогічну теорію та практику. Детально розглянуто праці і вивчено думки Я. Чепіги, К. Ушинського, О. Духновича, В. Сухомлинського щодо особистості вчителя, яким має бути авторитетний учитель. Визначено важливість ролі вчителя в суспільстві й окреслено методуку, запропоновану Я. Чепігою, що забезпечує явний авторитет учителя.

Ключові слова: *вчитель, авторитет, образ учителя, вимоги до вчителя, педагогічні ідеї.*

У сучасних умовах педагогам слід приділяти особливу увагу авторитету вчителя, адже саме авторитет є важливою умовою, яка сприяє формуванню та підтримці в учнів різного віку та студентів мотивації навчання, інтересу до предмета, підвищенню їхньої творчої та навчально-пізнавальної активності. Значення проблеми авторитету педагога особливо збільшилось у зв'язку зі змінами, які відбуваються в сучасному суспільстві й освіті. У пошуках ефективних шляхів вирішення цієї проблеми доцільно звернутися до педагогічної спадщини минулого, оскільки в різні історичні часи було висловлено багато цікавих педагогічних ідей і нагромаджено актуальний для сьогодення досвід авторитету вчителя. Ці доробки можна творчо використовувати в системі освіти. Зокрема, праці мислителів минулого є невичерпним джерелом для збагачення теорії та практики сучасної педагогіки з питань формування авторитету вчителя.

Як засвідчує аналіз наукових праць, у них було охарактеризовано певні аспекти формування авторитету вчителя: наведено підстави становлення авторитету педагога, класифікації властивостей, якостей і вимог до особистості та діяльності вчителя, своєрідні професіограми в працях О. Абдулліної, Ф. Гоноболіна, Р. Грановської, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Митіної, М. Петрова, І. Поротової, Д. Самуйленкова, І. Синиці, В. Сластьоніна. Проте аналіз наукової літератури засвідчує, що дотепер не було проведено окремого дослідження, в якому було б систематизовано ідеї й узагальнено досвід педагогів минулого щодо інтелектуального розвитку особистості.

Мета статті – визначити та проаналізувати погляди вчених і педагогів минулого на формування авторитету вчителя.

Видатний український педагог Я. Чепіга у своїх працях постійно звертався до особистості вчителя. На його думку, людина повинна обирати професію вчителя свідомо, бо “коли людина не примусово взяла на себе цю велику місію, то повинна вивчити той ґрунт, куди падатимуть зерна правди, вивчити

і зрозуміти психіку тих, котрим учитель своїми руками, діями, вчинками, словами, всім своїм поведженням буде зразком і прикладом” [7, с. 21–22]. Я. Чепіга уважав покарання і примус неприйнятними у школі. На його думку, вчитель повинен уміти зацікавити учнів, тоді потреба в покараннях відпаде сама собою. Авторитарно-примусові дії вчителя тільки негативно впливають на його авторитет. Я. Чепіга уважав, що свій авторитет учитель завойовує не лише на уроці, а й за межами школи, тому він повинен “удосконалювати свій внутрішній зміст, дбати про розвиток чеснот, бо самі знання без морального життя не зроблять його авторитетною культурною силою в громадянстві” [8, с. 4]. Учитель повинен не лише любити дітей, а й бути справедливою та терплячою людиною. Також Я. Чепіга наголошував, що вчитель повинен не тільки майстерно володіти методикою викладання свого предмета, а й підходити до праці творчо, шукати нові методи навчання і виховання [7, с. 21–22].

Перша об’ємна праця-монографія Я. Чепіги має назву “Самовиховання вчителя”. Отже, дослідник усвідомлював найголовніше: що проекти та ідеї щодо школи, реальне втілення їх у вихованні та навчанні значно залежить від особистості вчителя, його впливу на дитину. Високе покликання вчителя не обмежується лише навчально-виховним процесом. На думку Я. Чепіги, учитель є “довіреном народу”, “довіреном нації у вихованні й освіті нового покоління” [6, с. 13]. У названій вище праці визначено важливість ролі вчителя в суспільстві й окреслено методику, яка забезпечує явний авторитет, зразковість і бездоганність моральних якостей учителя. Методика полягає у способах самовиховання, удосконалення професійних здібностей, вироблення в собі твердого характеру і волі. Покладаючи великі надії і завдання на образ учителя, Я. Чепіга пише: “І чим більше він розширить коло своїх обов’язків, чим міцніше їх зв’яже з добром об’єктів своєї праці, чим глибше загляне своїм духовним зором у наслідки від свого діла, тим суворіше поставиться він до своєї особи, тим наполегливіше вимагатиме від себе виконання своїх обов’язків” [6, с. 129].

У статті “Самовиховання вчителя” йдеться і про те, що діяльність учителя поширюється на полі людської просвіти, тому на нього лягає тягар відповідальності і потрібно постійно контролювати власні моральні переконання і чесноти, “з великою обережністю” передавати свої знання, чисті помисли і поривання.

Привертає нашу увагу в міркуваннях автора статті те, що він подає вимоги до вчителя не описово, а узагальнює, показуючи значення, моральність мети роботи вчителя. “Перевіряючи свою працю, учитель кристалізується морально”, “не ставить собі в заслугу чесну й щиру працю”, підкреслює, що така діяльність учителя є природним імпульсом до вищого життя. Тільки ореол ідеалу культурної людини, сили світла знань в еволюційному поступі й творчості рухали до досконалості волю і думку вчителя, якому не завжди давали платню і не завжди розпалювали грубку в його помешканні.

К. Ушинський, як найбільший представник педагогіки XIX ст., зробив особливий внесок у розвиток вітчизняної педагогіки, заклавши її наукові осно-

ви і створивши цільну педагогічну систему. Він один з багатьох видатних українських педагогів, який твердо був переконаний у необхідності навчати дітей українською мовою, “надавав величезного значення народності як провідному чиннику у формуванні духовно-морального ідеалу вчителя” [4, с. 123].

На думку К. Ушинського, вплив особистості вчителя на духовний світ вихованця є дуже сильним фактором виховання. Ідеї К. Ушинського співзвучні постулатам Я. Чепіги. Як і Я. Чепіга, він уважав, що учителя для дитини не можна замінити “ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень”, тому що “тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер”. Збігаються ідеї К. Ушинського і Я. Чепіги ще й у вимогах до вчителя щодо високої моральності, авторитету вчителя, адже його постать завжди серед народу, “від учителя народної школи, особливо такого, що живе у селі або в невеличкому місті, справедливо вимагати, щоб життя його не тільки не давало приводу для спокуси, не тільки не руйнувало поваги до нього у батьків і дітей, але, навпаки, служило прикладом як для тих, так і для інших і не суперечило його шкільним настановам. Тільки за цієї умови він зможе мати моральний вплив на дітей і його шкільна діяльність буде справді виховною діяльністю” [4, с. 245–246]. К. Ушинський намагався підняти авторитет учителя, продемонструвати величезну громадську роль.

Ознайомимось також з цілями і завданнями вчителя в поглядах ученого О. Духновича. Насамперед, він хотів, щоб учитель цінував у собі “добро-нравність”, обґрунтовуючи власне бачення так: “Хай буде учитель дзеркалом добрих звичаїв, і чого вчить або вчити збирається, те саме, як на зразкові, хай показує на собі самому”. Педагог повинен бути обдарованим особливими якостями, зокрема О. Духнович наголошує на справжньому покликанні до цієї справи, на доброті, лагідності, від природи повинен володіти легким, зрозумілим способом викладання. “Хто з цих властивостей від природи дарованих не має, той не принесе у педагогічній справі користі” [5, с. 517–518].

Особливого значення В. Сухомлинський надавав авторитету вчителя. “Авторитет педагога, – писав Василь Олександрович, – це творіння його розуму й душі, вміння утвердити в колективі глибоку повагу до своїх ідеалів, принципів, переконань. Авторитет стає могутньою силою виховання лише тоді, коли він твориться гармонійною єдністю, єдністю вчинків, поведінки й слова педагога” [2, с. 593]. І надзвичайно важливо, щоб учитель не зруйнував свій авторитет в очах дитини: “Усі знають здатність дітей наслідувати те, що вони бачать у людях, які є для них авторитетом. А вчитель для учня не менший авторитет, ніж батько і мати, а інколи й більший. У вчителеві дитина вбачає ідеал, вірить кожному його слову, беззастережно виконує його вимоги. І коли трапляється, що якимось своїм вчинком учитель руйнує віру дитини в нього, в дитячій душі відбувається перша трагедія: закладається сумнів, зароджується зневіра”. Видатний педагог застерігав проти формування в дітей подвійних стандартів: “коли в того, хто виховує, є дві правди – одна – для дітей, для бесід з ними, для повчань, а друга – для домашнього вжитку”

[3, с. 197–199]. На жаль, останній вислів є надзвичайно актуальним і сьогодні – поки що доводиться визнавати: в нас існує подвійна мораль – говоримо одне, думаємо друге, а робимо зовсім інше, причому це стосується не лише педагогів і батьків дитини, а й багатьох державних мужів.

В. Сухомлинський не уявляв собі хорошого вчителя, якому б не були притаманні такі риси, як справедливість і вимогливість. Справжню гуманність Василь Олександрович розумів як справедливість у поєднанні з повагою та вимогливістю. Він писав, що вимогливість починається з глибокої поваги до сил і можливостей дитини: “По-справжньому вимагати – це означає вміти зрозуміти і відчувати серцем, що учневі під силу, а що ні” [3, с. 496–497].

Високі особистісні якості вихователя, його знання і життєвий досвід повинні стати для дітей незаперечним авторитетом. Під авторитетом Василь Олександрович розумів не піднесення, відгородження від дітей ерудицією, вимогами беззаперечного послуху, формальне й авторитарне управління дитиною, а доводив, що без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної.

Важко заперечити хоч одну із названих вимог. Так чи інакше вони збігаються з ідейними, педагогічними, моральними принципами всіх просвітителів культурно-освітнього процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Висновки. Аналізуючи наукову спадщину вчених і педагогів у порівнянні та зіставленні саме в аспекті ідеалу шкільного вчителя, переконуємося, що кожен з них центральною фігурою у здійсненні далекоглядних національно-просвітницьких планів навчання та виховання в школі уважав педагога. До цього питання не можна бути байдужим, адже вчитель є представником національної інтелігенції, його особистість завжди була і буде актуальною у культурологічних вимірах якості української інтелігенції.

Список використаної літератури

1. Вдовенко В.В. Особистість учителя: Василь Сухомлинський у діалозі епох [Електронний ресурс] / Вікторія Вдовенко. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/Vdovenko-2007>. – Назва з екрана.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – Т. 4.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – Т. 5.
4. Ушинський К.Д. Твори : в 6 т. / К.Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 1. – 711 с.
5. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / упоряд. Н.П. Калениченко, В.Ю. Ніколаєнко та ін. – К. : Рад. шк., 1961. – 683 с.
6. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / Я.Ф. Чепіга (Зеленкевич) ; упоряд., наук. ред. Л.Д. Березівська. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с.
7. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 1.
8. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга. – 2-ге вид. – [Б. м.] : Укр. школа під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і С. Черкасенка, [1917]. – 31 с.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2013.

Юткало С.Ю. Взгляды ученых XIX–XX века на проблему авторитета учителя

Статья посвящена актуальной проблеме авторитета учителя. В публикации определены и проанализированы идеи ученых и педагогов конца XIX – начала XX в., своими новаторскими педагогическими поисками, активной деятельностью в сфере образования существенно обогативших отечественную педагогическую теорию и практику. Детально рассмотрены труды и изучены мнения Я. Чепиги, К. Ушинского, А. Духновича, В. Сухомлинского относительно личности учителя, каким должен быть авторитетный учитель. Определена важность роли учителя в обществе и очерчена методика, предложенная Я. Чепигой, обеспечивающая явный авторитет учителя.

Ключевые слова: учитель, авторитет, образ учителя, требования к учителю, педагогические идеи.

Yutkalo S. Scientists' ideas of end of XIX – to beginning of XX age problem of the teacher's authority

The article is devoted to the relevant problem of the teacher's authority. The scientists' and pedagogues' ideas of end of XIX – to beginning of XX age, which significantly enriched the native pedagogical theory and practice with their forward-looking pedagogical searches and active educational practice, have been identified and analyzed in this article. In detail the papers are considered and the ideas of Y. Chepiha, K. Ushynsky, A. Dukhnovych, V. Sukhomlinsky concerning teacher's person and his authority are studied. We determine the importance of the teacher's role in the society and outline the methodology suggested by Y. Chepiha, which provides obvious authority.

In modern conditions teachers should pay particular attention to his authority, because the authority is an important condition, which fosters the students of different ages and students' learning motivation, interest to a subject, increase of creative and educational-cognitive activity.

The aim of the article is to identify and analyze the views of the scientists and teachers of the past on the formation of the teacher's authority.

The prominent Ukrainian teacher Y. Chepiha addressed in his writings constantly to the personality of the teacher. In his opinion, teachers should be able to awake students' interest, and the need for penalties disappears by itself. Authoritarian and coercive actions of the teacher affect only adversely its authority. Chepiha believed that the teacher is gaining authority not only in the classroom but also outside of the school. Teachers should not only love their pupils, but to be fair and patient person. The monograph "Self-Teacher" defines the role of teachers in society and methodology that provides explicit authority exemplary moral character and perfection teacher. Technique consists in improvement of professional skills, development a strong character and will.

According Ushynsky, the impact of teacher's personality on the inner world of a pupil is a very strong factor in education. As Chepiha, he believed that teacher for a child cannot be replaced, no textbooks, no system of punishments and rewards, because only a person can work on the development and detection of personality.

Dukhnovych considers that the teacher should be gifted special qualities. He emphasizes the true vocation in this case, the kindness, gentleness, by nature should have easy, understandable way of teaching.

Sukhomlinsky gave particular importance to teacher's authority. He could not imagine a good teacher, who had not been characterized by such traits like fairness and exactingness. High personal qualities of the teacher, his knowledge and experience should be for children unquestioned authority. Under the authority of Sukhomlinsky was not rise, enclosure from children erudition, the requirements of unquestioning obedience, formal and authoritarian control of a child, and proved that without the constant spiritual communication between teacher and child, without mutual penetration into the world of thoughts, feelings, experiences each other is unthinkable emotional culture as flesh and blood pedagogical culture.

Key words: teacher, authority, appearance of teacher, demands to the teacher, pedagogical ideas.